

TJÄNSTEPLIKTEN

EFTER en tids hemligstämpling framlades i vintras för offentligheten rikskommissionens för ekonomisk försvarsberedskap förslag till lag om tjänsteplikt och därmed sammanhängande författningar; dit hörde bl. a. en lag om undantag från gällande bestämmelser angående arbetarskyddet m. m., bakom vilken ganska intetsägande rubrik dolde sig en rätt för Kungl. Maj:t att vid krig praktiskt taget kunna sätta hela den sociala skyddslagstiftningen tillfälligtvis ur kraft. Rikskommissionens förslag var redan så tillvida ofullgånget, som det beledsagades av en reservation av häradshövding Knut Dahlberg, vari flera av de med en allmän tjänsteplikt förenade komplicerade spörsmålen, t. ex. om lönesättningen, löstes på ett vida klarare och enklare sätt. I princip stod eljest häradshövding Dahlberg på samma grund som kommissionens majoritet och förordade sålunda, att »vid krig, krigsfara eller eljest av krig föranledda utomordentliga omständigheter» Kungl. Maj:t skulle äga förordna om skyldighet för medborgarna i gemen i åldern 18—70 år att i mån av förmåga fullgöra arbete, som utan att vara att hänföra till militär tjänstgöring är av betydelse för tillgodoseende av krigsmaktens behov eller erfordras för folkförsörjningen eller annat ändamål av synnerlig vikt för det allmänna.

Redan vid riksdagens början hade högern motionsledes begärt skyndsamt utredning och förslag till »åtgärder, som under hänsynstagande till medborgarnas berättigade anspråk på personlig rörelsefrihet möjliggöra att folkets arbetskraft i händelse av krig tages i anspråk i den utsträckning, rikets försvarsberedskap fordrar». Den 31 januari riktade hr Bagge en enkel fråga till statsministern om regeringens avsikter med rikskommissionens utkast. Den 24 mars tillkallade socialministern sakkunniga att i enlighet med direktiv, som otvivelaktigt skulle ha kunnat skrivas mindre fram och tillbaka, ta ställning till frågan om tjänsteplikt på grundval av den kartläggning av arbetsmarknadens behov i händelse av krig, som kommittén ålagts verkställa; i kommittén insattes som ledamöter bl. a. hrr Gustaf Söderlund och August Lindberg, Arbetsgivareföreningens resp. Landsorganisationens ledare. Med hänvisning till den sålunda igångsatta utredningen avslog

Tjänsteplikten

riksdagen i juni motionerna. I sitt utlåtande undvek andra lagutskottet på allt sätt att ta ståndpunkt till själva huvudfrågan eller att delge riksdagen eller Kungl. Maj:t något uttryck för sympatier eller antipatier rörande tjänstepliktsidén. Utlåtandet kunde icke ha avfattats mera byråkratiskt avmätt och indolent. Och naturligtvis fanns ej där något ord med beklagande av att denna viktiga folkförsörjnings- och beredskapsfråga med hänsyn till det allvarliga tidsläget ej kunnat föreläggas årets riksdag i färdigberett skick — rikskommissionens utkast hade dock förelagts regeringen redan den 21 september i fjol, d. v. s. mitt under Münchenkrisen.

Det är känt, att en mer eller mindre omfattande tvångsreglering av arbetsmarknaden mot slutet av kriget genomfördes i samtliga de krigförande stormakterna med undantag för det kaotiska Ryssland, där den medborgerliga rörelsefriheten oavsett lagbestämmelser väl ändock icke nämnvärt aktades. I flera länder finnes för närvarande tjänsteplikt införd i krigslagstiftningen, t. ex. i Frankrike, Tyskland, Polen och Italien; i England ämnar man uppenbarligen först söka sig fram på frivillighetens väg med tvångslagstiftningen i reserv. I Finland har nyligen en lag om tjänsteplikt antagits, på förslag av dess »arbetare- och bonde»-regering. Likaså har en likartad lagstiftning nyligen kommit till stånd i Schweiz.

I Sverige gjordes under 1917 års riksdag ett mycket diskuterat försök att införa »civil värnplikt», i första hand avseende att trygga landets bränsletillgång. Efter många om och men i kamrarna under den då oroliga uppbrotsstämningen före höstvalen föll den av Swartzska regeringen begärda fullmaktslagen vid sammanjämningsförsöken. Arbetarna fruktade för lönesättningen och en del jordbrukare för konkurrens om arbetskraften. Som vanligt under världskrigstiden i Sverige var det inga mera heroiska synpunkter, som den fällande majoriteten anlade. Och när vänsterkoalitionen hösten 1917 efter valen kom till makten, kunde det icke antagas att den skulle vara angelägen ens om att skaffa sig en fullmakt att vid behov införa något så impopulärt som tjänsteplikt. Uppenbarligen förelåg icke heller något absolut behov av dylika lagbestämmelser under vårt dåvarande neutralitetstillstånd, med den jämvikt på arbetsmarknaden som då i stort sett hela tiden var rådande.

Man vill hoppas, att den allmänna sinnesstämningen och kän-

lan för nationella plikter radikalt ändrats i mer ansvarskännande riktning sedan partigrälens och själviskhetens gyllene tider under världskriget och sedan det moderna totala kriget nu ställt folket inför vida allvarligare faror och fasor än för ett kvartsekel sedan. Ett avkall på de gamla fördomarna har riksdagen f. ö. redan gjort, när den för ett par år sedan stadgade en låt vara begränsad tjänsteplikt för luftskyddets behov vid krig. Det intresse, varmed registreringen av frivillig kvinnlig arbetskraft omfattades i våras vid de s. k. kvinnliga beredskapskommittéernas »mobilisering», ådagalägger tydligt att människorna numera verkligen behjärta ett krigs krav och äro beredda att hjälpa till på det sätt de förmå.

Alldeles givet måste en sådan inventering som de nämnda beredskapskommittéernas bli av stort värde, även om förhållandena i en allvarstid skulle framtvinga tillämpning av en tjänstepliktslag. Likaså måste varje klarläggande av arbetskraftsbehovet inom vitala näringsgrenar redan för en allmän mobilisering vara välbehövligt, hur vanskligt det än måste vara att i förväg uppgöra tillförlitliga planer rörande arbetskraftens placering i ett visst krigsläge. Vidare torde man till en början — framför allt om en lokal arbetslöshet genast skulle uppstå, som först efter en tid kan avarbetas — kunna komma ganska långt med den utbyggnad av arbetsförmedlingen i förening med ansöknings- och förmedlingstvang, som rikskommissionen föreslagit som första etapp. I den mån situationen det medger, torde ingen påfordra att en tjänsteplikt med hela dess vidlyftiga apparat införes. Strängare åtgärder än nöden kräver böra givetvis aldrig tillgripas. Det engelska receptet med först frivilliga och sedan tvingande anstalter är ganska långt efterföljansvärt även i neutrala länder.

Men därmed är problemet ej löst. Analogier med världskrigets erfarenheter kunna icke lämna någon egentlig vägledning om vad som påfordras under det totala krigets tid. Att stirra sig blind på England torde icke heller vara tillrådligt: den engelska organisationsförmågan åtnjöt varken under världskriget eller har där-efter åtnjutit anseende för att vara ööverträffad. Man måste göra klart för sig, att den frivilliga arbetsplikten under vissa förhållanden snart kan visa sig otillräcklig, åtminstone på vissa områden eller i vissa trakter, t. ex. när det gäller inbärgandet av skörden. Man måste vidare sätta sig in i, att vissa problem delvis av mycket grannliga personlig natur svårigen kunna lösas utan arbetsplikt. Man måste ytterligare förstå, att blotta förhandenvaron av en

Tjänsteplikten

tjänstepliktslag kan underlätta för myndigheterna att frivilligt utfå arbetskraft, ty redan lagens existens bör utgöra ett kategoriskt imperativ, och dess inneboende hot kommer säkerligen icke att bli verkningslöst, framför allt med tanke på risken av att den frivilligentusiasm, som under första tiden lätt kan uppflamma, snart kan mojna.

Alldeles oavsett graden av det nödtvång, som läget i den ena eller andra situationen kräver, kan man sålunda aldrig komma förbi svårigheten att utan en tjänsteplikt placera de rätta personerna i de för dem mest passande sysselsättningarna. En f. d. metallarbetare, som kanske hellre vill gå till något annat arbete, eller personer, som förut sysslat med jordbruk eller vuxit upp i bondehem men sedan lämnat näringen, kunna eljest icke alltid sättas i det krigstidsarbete, för vilket de äro de mest lämpliga. Man måste med andra ord säkerligen räkna med en benägenhet hos många att icke frivilligt söka sig till sådant arbete, för vilket just deras arbetskraft vore behöflig. En lag om arbetsplikt kan därför erfordras åtminstone som en supplerande åtgärd för att i olika lägen rationellt mobilisera och fördela arbetskraften.

Vidare måste man betänka, att en faktisk arbetsplikt alltid föreligger för dem, som genom eget arbete måste försörja sig, medan däremot bättre situerade kunna undandraga sig sin samhällsplikt. Vi tro visserligen icke, att de senare — män eller kvinnor — i händelse av krig eller liknande tvångsläge skulle tveka att ställa sin arbetskraft till förfogande, i den mån den icke är tagen i anspråk för annat arbete. Tvärtom kan man på goda grunder förmoda, att de i största utsträckning icke skulle förgäta sitt samhällsansvar. Men frivilligsystemet skulle dock icke nå det fåtal, som ådagalägger pliktförgätenhet eller lättja, och det kan göra allas likhet i ansvar inför faran illusorisk därigenom att det frivilligt valda arbetets art av en allmän opinion kan betraktas som för lätt och för litet betungande för vederbörande. Ej heller vinner man med frivilligsystem önskvärd garanti för att partiellt arbetsföra personer i åldern 60—70 år anmäla sig till för dem lämpade sysselsättningar eller i mån av omständigheterna hjälpa t. ex. mobiliserade nära anförvantes familjer. För allas lika plikter oberoende av samhällsställning måste den allmänna opinionen tänkas bli särdeles känslig, och detta ansvar kan sannolikt i längden ej skapas utan stöd av en lagstiftning med de möjligheter, denna skulle skänka myndigheterna.

Närbesläktat härmed är spörsmålet om möjligheterna att utan en tjänstepliktslagstiftnings ultima ratio kunna vidmakthålla principerna för vår svenska hittillsvarande sociala understödsverksamhet. Det bör erinras om att understöden åt mobiliserades anhöriga under världskriget liksom till värnpliktigas anhöriga i fredstid utmättes resp. utmätas med hänsynstagande till hustruns arbetsmöjlighet, d. v. s. med hänsyn till om hon är arbetsför samt icke på grund av fostran av barn är förhindrad att utföra arbete. Om dessa principer i fortsättningen skulle komma att gälla — och goda skäl finnas ju för att varje lediggjord arbetskraft utnyttjas —, måste dock åtskilliga mobiliserades hustrur komma i sämre ställning än arbetslediga hustrur till män, som ej inkallats under farnorna eller som kanske immobiliserats i krigsindustrien med de höga löner, som denna just då kan komma att betala. I samma läge kunna hustrur till genom kriget arbetslösa män komma, utan att ha förskyllt det. Under alla förhållanden och hur understödsreglerna än utformas torde statens finansiella resurser i ett krig eller vid en mobilisering göra det omöjligt för de mobiliserades familjer att komma i samma ekonomiskt förmånliga läge som vissa krigskonjunkturarbetares. Säkerligen skulle det icke dröja länge, innan ett dovt missnöje uppstode, därest icke genom en allmän tjänstepliktslag allas lika arbetskyldighet i mån av tillfälle och förmåga fastsloges. Ett dylikt missnöje uppstod under världskriget i krigförande länder och bidrog där till att i en farlig tid underminera samhälls- och solidaritetsandan. Värdet av att så länge som möjligt bibehålla den mänskliga arbets- och rörelsefriheten får vägas mot risken av den oro i sinnena, som frihetens orättvisa konsekvenser kunna åstadkomma.

Tvivel utan hyses den största betänksamheten mot tjänsteplikt av arbetarna, som frukta för att lönesättningen därvid skall ske av staten, med risk för att fackföreningsrörelsens ekonomiska vinningar åt arbetarklassen därigenom kunde gå förlorade. Även om synpunkten — för att avse ett för landet hotande läge — ej kan anses stor och under nuvarande politiska maktförhållanden dessutom icke borde behöva tillmätas någon allvarligare konkret innebörd, är den dock lätt att förstå. Det bör emellertid fastslås, att rikskommissionen i sitt utkast blott räknat med statlig lönesättning som ett yttersta tvångsmedel och i undantagsfall, medan kollektiva uppgörelser i frivillig form, ehuru med beskärning av strejk- eller lockouträtten, skulle vara det normala ledet. Man

Tjänsteplikten

frestas direkt fråga, alldeles oavsett om en tjänstepliktslag införes eller ej, huruvida man vid krig eller allmän mobilisering kan undgå åtgärder, som trygga driften i vitala näringar. Ännu i dag måste man förundra sig över det Sverige, som under svensk-norska unionskonflikten 1905 bestod sig med en långvarig konflikt vid verkstäderna. Givetvis torde ingen vilja förespråka mera ingripande åtgöranden på arbetsmarknaden än som läget påfordrar. Men så länge staten genom en mängd fullmaktslagar utrustat sig med vittgående befogenheter att ingripa med sin tvångsmakt på mångahandra andra viktiga gebit, måste det vara otänkbart att arbetsmarknaden ensam göres till tabu. Samhällsintresset måste även här gå före gruppintresset. Och det behöver icke ens vara ett för arbetarna gemensamt gruppintresse att hävda avtals- och arbetsfrihetens oföränderliga giltighet även under krigslägen: vissa yrken kunna profitera av läget till förfång för andra och åstadkomma för dessa starkt kännbara prisstegringar. Särskilt måste det te sig i högsta grad inkonsekvent att — såsom redan skett — anta en lag med rätt att åsätta maximipriser å produkter men samtidigt lämna en av produktionsfaktorerna, arbetslönen, utom räkningen. Och hur skulle det senare kunna förlikas med de proklamerade ansträngningarna från regeringen att hindra inflation med dess ödesdigra verkningar för skilda samhällslager?

Enligt vår syn kan det — för att sammanfatta — icke på förhand beräknas, huruvida eller när en tjänstepliktslagstiftning i händelse av allvar kan behöva träda i bruk. Allt som göras kan för att i frivilliga former förbereda intresserade medborgare för ett krigs civila arbetsuppgifter eller för att genom myndigheterna utan tvång organisera arbetsmarknaden, bör givetvis med all energi fullföljas. Men man måste besinna, att en lagstiftning förr eller senare kan bli oundgänglig för att rättvist, rationellt och effektivt möta lägets krav, ja, att behov av att tillämpa den omedelbart kan partiellt och lokalt ge sig till känna, därför att det frivilliga arbetet ej visat sig tillfyllest. Lagstiftningen är icke minst erforderlig för att från början inskräpa medborgarnas oeftergivliga och lika förpliktelser under landets fara eller trångmål. Den hör därför till de beredskapsåtgärder, som vårt land i dessa orostider ej torde kunna undvara vid den medborgerliga upprustningen.